

Alpasberget – ny lokal för elfenbenslav

Ett mystiskt skimrande fjärran berg fångade Fredrik Jonssons intresse. Så upptäcktes landets rikaste lokal för elfenbenslav! Detta är fjärde delen i serien om våra fridlysta lavar.

FREDRIK JONSSON

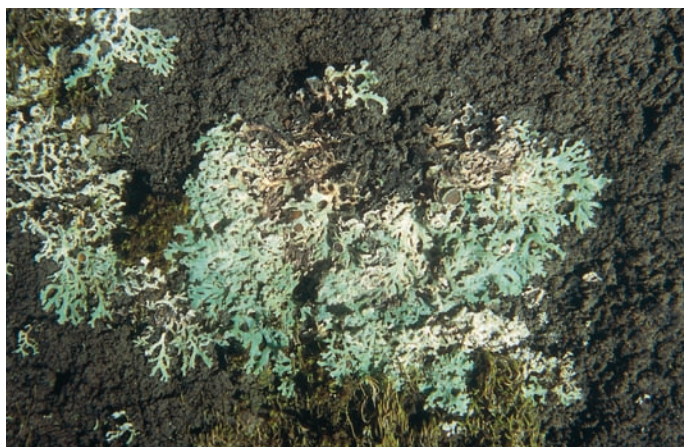
Under några veckor på hösten 1999 inventerade jag lavar i gränstrakterna mellan Norrbotten och Lule Lappmark, i skogarna någonstans mellan Harads och Käbdalis. Nästan dagligen passerade jag förbi ett berg som på kartan har namnet Alpasberget. Bergets sydbrant reste sig mäktigt över omgivande skogar och dess lodytor skimrade i märkliga röda färgtoner. Det var något som fångslade mig med berget och jag tänkte att någon gång måste jag undersöka dess branter.

Sista dagen på arbetet hade jag några timmar på mig innan taget gick och stannade då till vid branten. Redan efter ett hundratal meter nådde jag lodytorna och följde dem västerut. Ganska

snart kom jag fram till en ravinliknande bildning och i nederdelen av denna fick jag se en lav som jag aldrig tidigare hade sett. Det var elfenbenslav *Heterodermia speciosa*. Elfenbenslaven förekom ganska rikligt på en sluttande mossbevuxen klippvägg och flera exemplar av laven var fertila, med stora bruna apothecier. Till det yttre var laven ganska lik blåslav *Hypogymnia physodes*. Den var inte alls elfenbensvit i färgen utan hade på grund av vätan en blåvitaktig färgton. Nedanför klippan hade några trolldruveplantor rotat sig, vilket tyder på att bergarten var något basisk. Jag följde sedan bergväggen ytterligare en bit men hittade inte några fler exemplar av laven. Jag hann bara med att titta på en liten del av branten varför fler förekomster inte kunde utslutas.

Sveriges rikaste lokal

På våren år 2000 återvände jag tillsammans med Ulrika Nordin till Alpasberget. Då hittade vi elfenbenslav på tre skilda platser. På det rikligas-

Fertil elfenbenslav (med apothecier) omgärdad av fjällig gytterlav.

Foto: Fredrik Jonsson.

Heterodermia speciosa with apothecia surrounded by *Pannaria leucophaea*.

Elfenbenslav *Heterodermia speciosa* är en av Sveriges sällsyntaste lavar. Den är en bladlav med elfenbensvit till ljusgrå oavsida på loberna. Loberna är rikligt förgrenade och i spetsen på lobar och grenar finns läppformiga soral. Rhiziner förekommer sparsamt på undersidan av loberna. Elfenbenslav kan i fuktigt tillstånd förväxlas med blåslav *Hypogymnia physodes*, men den senare saknar rhiziner.

Elfenbenslaven växer företrädesvis på mossiga klippväggar som helst ska vara syd- eller sydvästvända och gärna med sippervatten. På de svenska lokalerna är den mycket fåtalig och mycket sällan fertil.

Elfenbenslaven är fridlyst och rödlistad i hotkategori EN, starkt hotad (Gärdenfors 2000). Den är känd från elva lokaler och på endast sex av dessa har den setts sedan 1980. Elfenbenslav är funnen från Gästrikland i söder till Lule Lappmark i norr, med tyngdpunkten i Jämtlands län där sju av lokalerna är belägna. Utanför Sverige har den en kosmopolitisk utbredning från tropisk till boreal region (Thor och Arvidsson 1999).

te stället räknade vi till minst 173 bålur och på de två andra platserna fann vi sex bålur vardera, vilket gör berget till den rikaste kända lokalen för elfenbenslav i Sverige.

På klippväggen med den rikligaste förekomsten växte även många andra intressanta lavararter. Vanligast var fjällig gyttelav *Pannaria leucophaea* som växte på själva klippan. Näst vanligaste följearten var den rödlistade grynlaven *Pannaria conoplea* (kategori VU, sårbar) som precis som elfenbenslaven växer över mossor. Grynlaven är sedan tidigare känd som följeart till elfenbenslav (Thor och Arvidsson 1999). Andra arter som förekom på klippväggen var lunglav *Lobaria pulmonaria*, skrovellav *L. scrobiculata* (NT, missgynnad), traslav *Leptogium lichenoides*, letlav *Parmelia omphalodes*, gryngifiltlav *Peltigera collina*, värknoppplav *Biatora vernalis*, slanklav *Collema flaccidum* och skinnlav *Leptogium saturninum*. Sparsamt förekom även

sipperlav *Dermatocarpon miniatum*, bitterlav *Pertusaria amara* och groplav *Diploschistes scruposus*. På en asp strax nedanför växte även forsgyttelav *Fuscopannaria confusa* (EN, starkt hotad).

Några medlemmar av floravårdskommittén för lavar gjorde hösten 2000 en kort exkursion till Alpasberget och då upptäcktes även ett par andra för norra Sverige sällsynta lavar, mussellav *Normandina pulchella* (NT, missgynnad) och jättelav *Lobaria amplissima* (VU, sårbar). Jättelaven uppträdde enbart med blågrönalger i den form som tidigare ansetts vara en egen art, jättelavskorall *Dendrococaulon umhausense*.

Välaberget

I april 2002 gjorde jag och Ulrika Nordin en exkursion till Välaberget i Jämtland för att försöka hitta elfenbenslaven. Greta Sernander upptäckte arten där 1919, det andra fyndet för Sverige (Sernander 1919). Den är även sedd senare på lokalen, till exempel 1964 av Nils Hakeliet. Enligt Thor och Arvidsson (1999) hittades det vid en noggrann inventering på Välaberget 1998 ungefär 33 bålur med en sammanlagd yta av cirka 8 dm².

Greta Sernanders beskrivning av fyndet lyder: "Vid ett besök på Valberget i Undersåker s:n den 12 juni 1919 fann jag ovanstående märkliga och vackra lav nere vid foten av bergets sydostsida. Den uppträdde associationsbildande tillsammans med *Pannaria coeruleobadia* (Schleich.) Mass. på en överluta av ett stenblock i urens nedre del".

Denna beskrivning stämmer även idag med undantag för två namnändringar: Valberget kallas numera Välaberget och *Pannaria coeruleobadia* har bytt namn till *Pannaria conoplea* (grynlav). Enligt berggrundskartan över Jämtland (Karis och Strömberg 1998) består branten av serpentinit. Vi återfann elfenbenslaven på två jätteblock (10–20 meter långa och närmare 10 meter höga) i rasbrantens nedre del. Totalt såg vi 68 bålur med en total yta på ungefär 6 dm². Ungefär hälften av bålarna var under 4 cm² medan de två största bålarna var ungefär 1 dm² stora. På ett av blocken fanns en klätterled bara några meter från en av växtplatserna.

Slumpen ett hot

Troligen har elfenbenslav svårt att sprida sig längre sträckor, och därför är det mycket viktigt att den trivs på sina befintliga lokaler. Eftersom populationerna på en del lokaler är väldigt små är risken tyvärr stor att rena slumpfaktorer gör att den försvinner. Vid Testeboån i Gästrikland där den tidigare växte på en lönn har den nu försvunnit på grund av att just den lönnen dött och spolats bort i en vårflood (Hellström 2000).

Förändringar av lokalklimatet på lokalerna kan också leda till att elfenbenslaven minskar eller försvinner. Om exempelvis skuggande träd avverkas kan mossorna som laven växer på dö och falla ned och ta laven med sig. Insamling är också ett hot eftersom arten oftast är så fåtalig på lokalerna. Slutligen är också klättring ett hot, exempelvis på Vålaberget som nämndes ovan. Vid klättringen slits både mossor och lavar bort från det ställe där klätterleden dras.

Fynduppgifter

Norrbottnen, Boden kn, Edefors fg, Alpasberget, mellan Krokstjärn och Spikberg. På en sydvänd klippvägg i nedre delen av Alpasbergets sydvästbrant.

Jämtland, Åre kn, Undersåker fg, Vålaberget, 3 km sydväst om Undersåker. På två jätteblock i nedre delen av blockbranten på bergets sydostsida.

Citerad litteratur

- Gärdenfors, U. (red.) 2000. Rödlistade arter i Sverige 2000. – ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Hellström, B. 2000. Floraväxteri i Gästrikland 1999. – Växter i Hälsingland och Gästrikland 18: 2.
- Karis, L. & Strömberg, A. 1998. Beskrivning till berggrundskartan över Jämtland län, del 2: Fjälldelen. – Sveriges geologiska undersökning Ca 53: 2.
- Sernander, G. 1919. Några jämtländska lavfynd. – Svensk Bot. Tidskr. 13: 338–341.
- Thor, G. & Arvidsson, L. (red.) 1999. Rödlistade lavar i Sverige – Artfakta. – ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

ABSTRACT

Jonsson, F. 2003. Alpasberget – ny lokal för elfenbenslav. [*Heterodermia speciosa* found in Norrbotten, N Sweden.] – Svensk Bot. Tidskr. 97: 176–178. Uppsala. ISSN 0039-646X.

A new locality for the lichen *Heterodermia speciosa* was found in 1999 on the mountain Alpasberget in Norrbotten. It grows on bryophytes on a south-west-exposed rock together with other rare lichen species. Some specimens were fertile. This is the richest known Swedish locality. *H. speciosa* is red-listed in Sweden as Endangered (EN).

Fredrik Jonsson är 29 år och har lavar som främsta intresse, en del av ett allmänt naturintresse som han haft sedan unga år. Efter att ha pluggat biologi i Umeå har Fredrik de senaste åren arbetat med inventeringar runt om i Norrland, från

Gävleborgs län till Norrbotten.

Adress: Ede 1400, 830 47 Trångsviken

E-post: fredrik.jonsson@minmail.net